

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 13, Issue: 4, August 2021

www.historystudies.net

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE MALİKÂNE SİSTEMİNİN UYGULANMASINDA YAŞANAN SORUNLAR: KASTAMONU SANCAĞI ÖRNEĞİ

*The Problems Occurred in the Application of the Malikâne (Tax-farming) System in
the Ottoman Empire in the XVIIIth Century: The Case of the Sanjak of Kastamonu*

Prof. Dr. Faruk Söylemez

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
fsoylemez@ksu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0003-1814-0047

Doktora Öğrencisi Duygu Kol

Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
duyguysr@outlook.com

ORCID ID: 0000-0003-1178-3592

Makale Türü-Article Type : Araştırma Makalesi-Research Article
Geliş Tarihi-Received Date : 25.03.2021
Kabul Tarihi-Accepted Date : 13.08.2021
DOI Number : 10.9737/hist.2021.1037

Atıf – Citation:

Faruk Söylemez - Duygu Kol, " XVIII. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Malikâne Sisteminin Uygulanmasında Yaşanan Sorunlar: Kastamonu Sancağı Örneği", *History Studies*, 13/4, Ağustos 2021, s. 1345-1356.

XVIII. YÜZYILDA OSMANLI DEVLETİ'NDE MALİKÂNE SİSTEMİNİN UYGULANMASINDA YAŞANAN SORUNLAR: KASTAMONU SANCAĞI ÖRNEĞİ

The Problems Occurred in the Application of the Malikâne (Tax-farming) System in the Ottoman Empire in the XVIIIth Century: The Case of the Sanjak of Kastamonu

Prof. Dr. Faruk Söylemez

Doktora Öğrencisi Duygu Kol

Öz

Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıldan itibaren içinde bulunduğu mali buhrana çözüm arayışı sonucunda ülke genelinde iltizam ve malikâne sistemi gibi değişik mali politikalar tatbik etmiştir. Bu mali politikalardan malikâne sisteminin tatbikini ve bu noktada karşılaşılan sorunları genel olarak değerlendirebilmek sınırlı bir bölge ve zaman içinde ayrıntılı bir inceleme sonucu mümkün olabilmektedir. Kastamonu Sancağı özelinde malikâne sisteminin değerlendirilmesi ve sistemin tatbikinde karşılaşılan sorunlar çalışmanın hareket noktasını oluşturmaktadır. Bu cümleden hareketle çalışmada üzerinde durulacak esas konuyu Kastamonu Sancağı'nda malikâne mutasarrıflarını zorlayan meseleler teşkil etmektedir. Kastamonu Sancağı'nda malikâne mutasarrıflarını en çok uğraştıran sorunların başında vergi toplama işlemlerinde çıkan sıkıntılar gelmektedir. Ayrıca sancak dâhilindeki mukataaların güvenlik ve asayişinin sağlanması, bir kişinin tasarrufunda bulunan mukataaya bir başka malikânecinin müdahalede bulunması, mukataa satışlarında kefil gösterme gibi durumlar malikâne mutasarrıflarını uğraştıran diğer sorun gruplarını oluşturmaktadır. Çalışmada bu sorunların ayrıntılı izahı ve Osmanlı Devleti'nin bu duruma karşı tutumu ele alınacaktır. Konu büyük ölçüde Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivinde bulunan arşiv belgeleri ışığında incelenmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Kastamonu, Malikâne, Mukataa, Mutasarrıf.

Abstract

As a solution to the economic crisis, the Ottoman Empire began to practice forms of tax farming were known as *iltizam* and *malikâne* in whole country from the XVIIIth century. It is possible to assess the application and problems were faced in the application of *malikâne* system in a limited region and time with a detailed and comprehensive study. This study aims to reveal the assessment and problems were faced in the application of *malikâne* system based on the Sanjak of Kastamonu. From this perspective, this study focuses on the most difficult issues for the rulers (mutasarrıflar) of *malikâne* in the Sanjak of Kastamonu. The problems occurred in tax collection were the most difficult problems for the rulers of *malikâne* in the Sanjak of Kastamonu. Besides, maintaining order and security of the revenue units (mukataas) in the sanjak, the interventions the holders of *iltizam* (mültezim) to each others and appointing guarantors were other problems for the rulers of *malikâne*. This study reveals these problems and the policy of the Ottoman Empire towards this situation in the light of the archive documents in the Presidential Ottoman Archive.

Keywords: The Ottoman Empire, Kastamonu, Tax-farming, Revenue Unit, the ruler of malikâne.

Giriş

Osmanlı Devleti'nde ekonomik hayat genel itibariyle tarıma dayalı olarak sürdürülmekteydi. Halkın bir kısmı köylerde ve şehirlerin etrafındaki mezralarda ziraatla uğraşırken bir kısmı da yayla ve meralarda koyunculuk ve büyük baş hayvan yetiştiriciliği ile meşguldü. Osmanlı Devleti'nin hazine gelirleri de büyük oranda ziraat ve hayvancılığa dayalı vergilerden oluşmaktaydı. Bu nedenle devlet için toprak tasarrufu her zaman önemli bir konu olmuştur. Devlet gelirlerinin artırılması, üretimin sürekliliği, ekonomik ve sosyal hayatın düzenlenmesi gibi konular başarılı bir toprak tasarruf sistemiyle mümkün olabilmektedir.¹ Dolayısıyla ülke genelinde uygulanan mali sistemler daima toprak tasarruf sistemini geliştirmeye yönelik olmuştur.

Devlet hazinesine ait vergi kaynakları ilk başlarda iki şekilde işletiliyordu. Vergiler ya merkezden atanan maaşlı bir emin tarafından toplanarak hazineye gönderiliyor ya da vergi kaynağı iltizam usulü ile müzayedeye tabii tutularak en yüksek fiyatı veren şahsa veriliyordu. İltizam usulünde mukataayı işletme süresi 1 ila 3 yıl arasında değişiyordu ve bu süre zarfında mukataayı uhdesine alan mültezim aynı zamanda devletin sağladığı mali, idari ve adli yetkilere de sahip oluyordu. Mültezim, her yıl elde ettiği gelirden müzayedede sırasında tespit edilmiş olan miktarı hazineye ödedikten sonra kalan kısmı kendi şahsi kârı olarak kazanırdı. Bu şekilde devlet, aynı olan vergileri nakde çevrilmiş olarak hazineye doğrudan gelir sağlamış oluyordu.²

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin çözüm için uğraştığı meselelerin başında değişen savaş teknikleri ile uzun süreli ve sonuç alınamayan savaşların yarattığı mali baskılar geliyordu. Özellikle Girit muhasarası, II. Viyana kuşatması ve sonrasında 1699 Karlofça Antlaşmasına kadar devam eden süreçte hazinenin nakit ihtiyacı arttığı gibi bütçe açık vermeye de başlamıştır.³ Bu açığın kapatılması için para taşıması, müsadere, yeni vergiler koyma, mevcut vergileri artırma ve nihayetinde iç borçlanma yoluna gidilmiştir.⁴ Tımar sisteminin çözülmeye başlaması ile birlikte bazı tımar toprakları mukataa haline getirilerek iltizama verilmeye başlanmış böylece iltizam sistemi⁵ yaygınlaştırılmıştır. Bu durum Osmanlı maliyesini geçici bir süre rahatlatsa da uzun ömürlü olmamıştır.

İltizam sistemi, mukataaların tahvil sürelerinin dolmadan hazineye gelir sağlamak amacıyla daha fazla para veren başka mültezimlere satılması ve neticede hem vergi kaynağının hem de mültezimlerin mağduriyeti nedeniyle uzun ömürlü bir sistem olmamıştır. Bu noktada karşılaşılan sorunlara çözüm arayışı olarak iltizam sisteminden farklı olarak malikâne sistemi uygulamaya konulmuştur.⁶ Ocak 1695 yılında yayınlanan bir fermanla yürürlüğe konulan malikâne sistemi ile birlikte daha önce iltizama konu olan mukataa toprakları kayd-ı hayat şartı ile bir kişinin tasarrufuna bırakılmış ve bu surette öncelikli olarak devletin içinde bulunduğu nakit ihtiyacının giderilmesi ve vergi kaynağının korunması hedeflenmiştir.⁷

Malikâne sistemini iltizam sisteminden ayıran önemli farklardan biri işletmeye konu olan mukataanın ömür boyu (kayd-ı hayat) bir mutasarrıfın uhdesine verilmesidir. Sistem dâhilinde müzayedeye ile muaccele (peşinat) ve yıllık ödenmesi gereken müeccele veya mal miktarı karşılığı olarak mukataayı uhdesine alan mutasarrıfın geniş hak ve yetkileri bulunuyordu. Mukataalardan

¹ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2 (1453-1559)*, Barış Yayınevi, Ankara 1999, s. 138-144.

² Faruk Söylemez, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi/Rişvan Aşireti Örneği*, Kitabevi, İstanbul 2007, s. 131.

³ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2018, s. 13-17.

⁴ Söylemez, *age*, s. 132.

⁵ İltizam sistemi genel bir tanım olarak; devletin mukataa birimlerini vergilendirmeyi rekabete açık, ekseriya müzayedeye ile tespit edilen ve bir bölümü peşin ödenmesi istenen belirli bir yıllık bedel karşılığında, sınırlı bir süre (tahvil) için mültezimlere güvenilir bir kefaletle devretmesidir. bk. Mehmet Genç, "İltizam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 154.

⁶ Özvar, *age*, s. 21-22.

⁷ Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul 2018, s. 100-102.

vergileri düzenli şekilde toplamak, yıllık ödenmesi gereken mal miktarını zamanında ve eksiksiz ödemek, vergi kaynağını korumak ve iyileştirmek malikâne sahibi için önemli bir konuyu teşkil etmekteydi.⁸ Bu sistem dâhilinde malikâneci, tasarruf ettiği topraklar üzerinden topladığı vergilerin bir bölümünü mal adı altında hazineye öder ve yine bu miktarın ortalama %10'u civarında kalemiye vergisini de belirli taksitler halinde hazineye ödedikten sonra kalan miktarı kâr olarak uhdesine alırdı.⁹ Hazine yıllık vergi miktarını malikânecinin rızasını almadan arttırmamayı garanti ediyordu. Ayrıca devlet, malikâne sahiplerine tanınan hak ve yükümlülüklerin değişmezliğini şeyhülislam, nakibüleşraf ve kazaskerlerden oluşan bir heyetin gözetim ve sorumluluğunda garanti altına almıştı.¹⁰ Ancak malikâne sahibi yıllık vergi ödemelerini birkaç yıl geciktirir veya vergilendirmede yasalara uymaz ve mukataa halkına zulmederse hem yatırdığı muacceleği hem de mukataasını kaybederdi.¹¹

Dönemin şartları göz önüne alındığında malikâne mutasarrıfı olmanın karlı bir iş olduğu görülmektedir. Ancak bu kâr getirisine karşın zor bir iş olduğu da aşikârdır. Anadolu eyaletine bağlı bir sancak olan Kastamonu'da bulunan malikâne mukataalarında mutasarrıfların yaşadıkları sorunlar genel itibariyle sistemin tatbik edildiği birçok bölgede yaşanan sorunlarla benzerlik göstermektedir. Bu noktada sancak özelinde mutasarrıflarının karşılaştıkları sorunlar üzerinden malikâne sisteminin tatbikinde yaşanan farklı durum ve uygulamaların ortaya çıkarılması çalışmanın özgünlüğünü ortaya koymaktadır. Ayrıca sisteminin bölgesel işleyişindeki sorunlara dikkat çeken bu çalışmanın devlet-ekonomi ilişkisini farklı bir açıdan değerlendirmeye ve diğer bölgelerde yapılacak ayrıntılı araştırmalar sonucu karşılaştırmalı incelemelere olanak sağlayacağı da düşünülmektedir.

Malikâne sisteminin Kastamonu Sancağı özelinde tatbikinde karşılaşılan sorunlar başlıca iki yönlü değerlendirilebilir. Bu sorunların birincisi mukataa halkının sistem tarafından mağdur edildiği durumlardır. İkinci olarak ise malikâne mutasarrıflarını zorlayan ve sıkıntıya sokan durumlar gelmektedir. Sistem içerisinde mukataalarda çalışan halkın mağduriyetleri çokça dile getirilmesine rağmen malikâne mutasarrıflarının yaşadıkları sıkıntılar üzerinde az durulan konulardan olmuştur. Bu çalışmada malikâneçilerin karşılaştıkları sorunlar üzerinde durulacaktır. Kastamonu Sancağı özelinde malikâne mutasarrıflarının karşılaştıkları sorunları incelemek sistemin genel işleyişine nazaran bölgesel işleyişini daha iyi anlamlandırmaya da yardımcı olacaktır.

Kastamonu Sancağı'ndaki malikâne (Sisteminin) uygulamasında karşılaşılan sorunları incelemede Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi'nde bulunan belgeler ana başvuru kaynaklarını oluşturmaktadır. Özellikle mukataaların belirlenmesi, muaccele ve yıllık hazineye ödenecek miktarlar ile malikâne sahiplerini tespit etme ve yaşanan sorunları büyük ölçüde anlamada Kâmil Kepeci tasnifinde yer alan defterlerde çokça istifade edilmiştir. Ayrıca Bursa Mukataası Kalemi ve Mühimme defterleri ile Ali Emiri, İbnülemin maliye ve Cevdet maliye tasnifleri de konunun daha ayrıntılı olarak incelenmesi amacıyla istifade edilen diğer kaynaklardır.

1. Kastamonu Sancağı'nda Malikâne Mutasarrıflarının Karşılaştıkları Sorunlar

Mutasarrıflar, uhdelere aldıkları malikâne mukataalarının buldukları sancağın aynı zamanda idari ve inzibati görevlerini de üstlenmiş oluyorlardı.¹² Bu yetkileri alan malikâneci

⁸ Söylemez, *age*, s. 132-133.

⁹ Genç, *age*, s. 104.

¹⁰ Mehmet Genç, "Malikâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 517. Genç, *age*, s. 106.

¹¹ Özvar, *age*, s. 24-25. Malikâne sisteminin Kastamonu Sancağı özelinde incelenmesinde de bu şekilde örneklere rastlanmıştır. bk. BOA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi), *Kâmil Kepeci*, Defter No. 187, s. 271. 182, s. 151. 191, s. 42.

¹² Ali Fuat Örenç, "Mutasarrıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, s. 377.

kendi kârını düşündüğü gibi tasarruf ettiği mukataalar üzerindeki halkın da haklarını korumak durumunda idi.¹³ Osmanlı Devleti'nde böylesine önemli bir görevi elinde bulunduran mutasarrıfların müzayede de belirlenen muacceleyle ödeyebilecek kadar zengin ve malikânesine dâhil olan vergileri toplayacak güç ve nüfuz da sahip olması gerekiyordu.¹⁴ Malikâne mutasarrıflarının zengin ve nüfuz sahibi olmaları sistem dâhilinde sorun yaşamadıkları anlamına gelmiyordu. Zira uhdelere aldıkları malikânenin yıldan yıla taksitlerini ödemekle devlete karşı sorumlu oldukları bilinmektedir. Malikânecilerin devlete söz konusu taksitleri zamanında ödeyebilmeleri için de mukataalar üzerindeki halktan gelirleri düzenli olarak toplamaları gerekmektedir.

Kastamonu Sancağı dâhilinde sistemin tatbikinde malikâne sahiplerini sıkıntıya sokan sorunları başlıca üç kategoriye ayırabiliriz. Bunların ilki vergi toplamada yaşanan sorunlardır. Vergi toplamada karşımıza çıkan bu sorunlar bazen mukataa halkının vergi ödemede çıkardığı zorluklar bazen de birkaç eşkiyanın halkı tahriki şeklinde karşımıza çıkmaktadır. İkinci olarak mutasarrıfların kendi aralarında yaşadıkları anlaşmazlıklardan doğan sorunlar gelmektedir. Bu sorunlar genel itibariyle mutasarrıfların uhdelere bulunan malikâneyi oluşturan mukataalar üzerindeki sınır anlaşmazlıkları veya birbirlerinin hâkimiyet alanlarına müdahalede bulunmaları şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Son olarak karşılaşılan sorunlardan bir diğeri ise mutasarrıflar ile devlet görevlileri arasında yaşanan sıkıntılardan oluşmaktadır.

1.1. Vergi Toplamada Yaşanan Sıkıntılar

Osmanlı Devleti'nde vergilerin, hazinenin gelir kalemleri arasında en önemli kaynaklarından birisi olduğu bilinmektedir. Bu durum devletin kuruluşundan itibaren bütün dönemlerde geçerli olmuştur. Bu araştırmanın konusu olan dönemde yani XVIII. yüzyılda da vergiler gelirlerin önemli bir yekûnunu teşkil etmekteydi.¹⁵ Sistemin tatbikinde de devlet hazinesine yıldan yıla ödenmesi gereken taksitler (mücccele/mal) önemli bir gelir kalemini oluşturmaktadır. Malikâne sahibi, yıllık ödemesi gereken bu miktarı tasarrufunda bulunan mukataalardaki halktan toplanan vergilerle elde edebiliyordu.¹⁶ Bu noktada malikâne mutasarrıfları açısından sahip olduğu mukataanın halkından vergileri düzenli toplamak önemli bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak malikânecilerin vergi tahsilinde yaşadıkları sıkıntılar sistemin uygulandığı tüm bölgelerde yaşanan ortak sorun haline gelmiştir.¹⁷ Kastamonu Sancağı özelinde de genel olarak halkın sisteme karşı olan tutumunun vergi toplamada sıkıntıya ve devlete yapılacak olan yıllık ödemelerde aksaklığa sebebiyet verdiği görülmektedir. Bu cümleden olarak Kastamonu Sancağı'nda bulunan Çeltik-i Enhâr-ı Kırâç ve tevabii mukataası arşiv belgelerinde Ahmet ve diğer Ahmet olarak zikredilen iki şahsın ber-vech-i iştirak uhdelere iken bu kişilerin yıllık 1472,5 kuruş hazineye ödemeleri gereken mal-ı miriyi 1706-1708 yılları arasında ödememeleri üzerine malikâneleri ellerinden alınmıştır. Yapılan yeni bir satış sonrası bu mukataa 500 kuruş muaccele ile 1711 yılında İdris adında bir başka şahsa verilmiştir.¹⁸ Malikâneleri ellerinden alınan bu kişilerin mukataa halkı ile yaşadıkları sorun 1708 yılında divan-ı hümayuna sundukları arzuhalde açık şekilde yer almıştır. Kırâç mukataasında ekilen pirinç için kullanılan suyun miri su olmasından dolayı mahsulün yarısı miriye yarısı rencbere¹⁹ verilmekteydi. Malikâneci de

¹³ Genç, *age*, s. 105.

¹⁴ Söylemez, *age*, s. 133.

¹⁵ Özvar, *age*, s. 74.

¹⁶ Genç, *age*, s. 102-106.

¹⁷ Malikânecilerin halktan toplayacakları vergileri tahsil edememesi genel itibariyle sistemin tatbik edildiği birçok bölgede yaşanan ortak sorun şeklinde karşımıza çıkmaktadır. Halkın mukataaya konu olan vergileri ödememek için çeşitli yollara başvurduğunun ayrıntılı örnekleri için bk. Söylemez, *age*, s. 138-139.

¹⁸ BOA, *Kâmil Kepeci*, Defter No. 182, s. 151.

¹⁹ Tarla ve bahçede veyahut yapı ve sair işlerde kazmak ve taş toprak taşımak gibi işlerde istihdam olunan gündelikçi, amele. bk. Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul, s. 671. Şeklinde tanımlanmakta ise de burada tarlayı ekenin belli bir hissesi (1/2 veya 1/3) karşılığında ekip biçen çiftçi anlamında kullanıldığı anlaşılmaktadır.

rençber hissesinden öşür alma hakkına sahipti. Ancak Akçabükü, Sengviran ve Şeyhli köylerinin halkı bu duruma karşı çıkmışlar ve topraklarının vakıf, zeamet ve tımar toprağı olduğunu ileri sürerek yarısının öşürünü vermek istememişlerdir.²⁰ Bunun üzerine halktan vergi tahsil edemeyen malikâne mutasarrıfları Ahmet ve diğer Ahmet'in saltanat merkezine yapmış oldukları şikâyet üzerine halktan İsmail, Halil ve Baltacı Mehmet isimli şahıslar, mukataanın zaptına ve vergilerin kanuna uygun toplanmasına engel oldukları gerekçesi ile Kastamonu kalesinde kalebent edilmişlerdir.²¹ Neticede Kırâç mukataası mutasarrıflarının, bu bölge halkının vergi ödemekte çıkardıkları zorluklar üzerine yıllık mal miktarını ödeyemediklerini, ödenmesi gereken yıllık verginin hâlâ mukataa halkının zimmetinde olduğu ve kendilerinin zimmetinde herhangi bir fazla meblağ olmadığı hakkında itirazı ve kendilerini aklamalarıyla birlikte 1711 yılında İdris isimli şahsın uhdesine yapılan satış fesholunmuştur. Kırâç ve tevabii mukataaları 1712 yılında tekrar 500 kuruş muaccele²² mukabilinde Ahmet ve diğer Ahmet'in uhdesine verilmiştir.²³ Sonuç olarak vergi vermede sıkıntı çıkararak bölge halkını da isyana teşvik edenlerin belirlenip kalebent edilmesi ve Kırâç mukataasının 1712 yılında tekrar eski malikâne sahiplerine geri verilmesi ile çözüme kavuşturulan bu meselede gerek malikâne mutasarrıfları açısından gerekse devlet açısından iki önemli nokta dikkat çekicidir. Öncelikle, malikâne mutasarrıflarının mukataa halkı ile yaşadıkları sıkıntı karşısında yaşadıkları haksız durumu ispata çabalayıp malikânelerini kaybetmek istememeleri üzerinde durulması gereken bir noktadır. Mukataanın verimliliğine göre önceden belirlenen yıllık mal miktarından başka kalan meblağı malikâneci kâr olarak uhdesine alırdı. Bundan dolayı Ahmet ve diğer Ahmet'in yaşadıkları sorun karşısında yeniden Kırâç mukataasına malikâne mutasarrıfı olmak istemeleri aslında malikâneciliğin ne denli kâr getirici bir iş olduğunun açık göstergesidir.²⁴ Devlet açısından bakıldığında ise; malikâne sisteminin amacı gereği mutasarrıf yıllık vergi ödemelerini birkaç yıl geciktirir veyahut vergilendirmede yasalara uymazsa hem mukataasını hem de yatırdığı muacceleli kaybederdi.²⁵ Bu örnekte de görüldüğü üzere Kırâç mukataası mutasarrıflarının yıllık mal miktarını ödemedeki kusurlarından dolayı ilk ödedikleri muaccele tutarı geri verilmemek üzere malikâne satışları iptal edilmiştir. Ancak haklılıklarını kanıtlamaları üzerine ilk ödedikleri muaccele tutarının bu defa yarısı olmak üzere yeni bir muaccele daha ödemek koşuluyla mukataalar geri verilmiştir. Bu durum devlet için yıllık ödenmesi gereken miktarın yanı sıra muaccele gelirinin de ne denli önemli olduğunun göstergesidir. Ahmet ve diğer Ahmet'in haklılıklarını ispat edene kadar ki geçen süre içerisinde mukataanın İdris adında bir başka şahsın uhdesine verilmesi de yine sistemin amacı gereği mukataanın boştaki kalmaması ve hazine için nakit para akışının kesilmemesi adına uygulanan bir politika olarak görülebilir. Kırâç mukataasında yaşanan bu olay neticesinde İdris isimli şahsın ödediği muaccele bedelinin daha sonra da geri ödenip ödenmemesi konusunda ise herhangi bir belgeye rastlanmamıştır.

Malikâneciler ile halk arasında Kastamonu'daki Kırâç mukataasında şahıs başına alınan vergilerin tahsilinde sorunlar yaşandığı da görülmektedir. Örneğin; 1718 yılında Kırâç mukataası Hacı Mustafa ve Ahmet isimli şahısların ber-vech-i iştirak uhdesinde bulunuyordu. Söz konusu anlaşmazlığın nedeni ise; yıllık 1472,5 kuruş malı olan Kırâç mukataası halkından Boyabat kazasına tabi köylerin halkı ödemekle yükümlü oldukları bennâk vergisini zamanında ödedikleri halde Boyabat kazası merkezindeki halkın birkaç eşkıyanın tahriki ile vergi ödemekte sıkıntı

²⁰ BOA, *Bursa Mukataası Kalemî Defteri*, No. 24303, s. 218.

²¹ BOA, *Mühimme Defteri*, No. 115, s. 621.

²² Ahmet ve diğer Ahmet isimli mutasarrıfların ikinci defa tevcih işleminde ödedikleri 500 kuruş muaccele tutarı bu defa ilk ödedikleri muaccele tutarının yarısı şeklinde olmuştur. Bunun gibi ref'den ibka durumlarında ödemelerin bu şekilde olduğu belgelerde açık şekilde belirtilmiştir. bk. BOA, *Kâmil Kepeci*, Defter No. 185, s. 159. 182, s.151.

²³ BOA, *Kâmil Kepeci*, Defter No.182, s. 151.

²⁴ Malikâne sisteminin kârlı bir iş olduğu ve malikâne mutasarrıflarının varlıklı kişiler olduğunun en güzel ispatı tereke kayıtlarıdır. bk. Faruk Söylemez, "Malatya Mutasarrıfı Rışvanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi", *History Studies*, Volume 5 Issue 5, September 2013, s. 269.

²⁵ Genç, agm, Ankara 2003, s. 517.

çıkarmalarıdır. Hacı Mustafa ve Ahmet'in bu durumu saltanat makamına şikâyet etmeleri üzerine halkın ödemekle yükümlü oldukları kişi başına 1,5 kuruş resm-i bennak, 3 kuruş resm-i çift ve 3 sümün caba bennak vergilerini ödemeleri için emr-i şerif yazılmıştır. Ayrıca kaza halkını kışkırttıkları gerekçesiyle Çavuşoğlu Ahmet ve Kavaklıoğlu Seyyid Mustafa isimli şahıslar yakalanarak Kastamonu kalesinde kalebind edilmişlerdir.²⁶

Kastamonu malikânesinde mutasarrıf ile halk arasında yaşanan sorunlardan bir diğ erinin de Çeltik-i Enhâr-ı Boyabat mukataasında avarız vergisi tahsilinde yaş andığı görülmektedir. Yıllık 789.136 akçe malı olan bu mukataa 1721 yılında İbrahim ve Hacı Mehmet isimli kişilerin ber-vech-i iştirak uhdelelerinde bulunuyordu. Mukataa halkının ödemekle yükümlü oldukları avarız bedeli karş ılığ ında çeltik hizmetinde bulunma zorunlulukları vardı. Ancak halkın bu hizmeti yerine getirmemeleri üzerine adı geçen mutasarrıflar saltanat makamına şikâyette bulunmuşlardır. Avarız bedeli karş ılığ ı çeltik hizmetini yerine getirmeyen halk bunun mukabili ödemekle yükümlü oldukları avarız bedellerini de asker olduklarını öne sürerek ödemediklerinden dolayı malikâne sahipleri zor duruma düş müştür. Bu durum karş ısında saltanat makamının kararı mukataada bulunan gerek asker ve gerek diğ er tüm halkın bu vergiyi ödemesi yönünde olmuştur.²⁷

Kastamonu Sancağ ı'ndaki malikâne mukataalarında bu minvalde başka sorunların da yaş andığı anlaşılmaktadır. Malikâne sisteminin sağı klı işletilebilmesi için devlet her zaman görevini tam anlamıyla ifa etmeye çalışan mutasarrıfların yanında olmuştur denilebilir. Ancak öncelikli olarak hazineye giren nakit paranın kesilmemesi ve sistemin dü zğ ün iş leyişi adına görevini yerine getirmede kusurlu olan mutasarrıfların ellerinden mukataalarını almakta da tereddüt etmemiştir.

1.2. Malikâne Mutasarrıflarının Kendi Aralarında Yaş adıkları Anlaşmazlıklar

Malikâne sistemi dâhilinde mukataa sahibi “mefruzü'l-kalem ve maktuü'l-kadem min külli'l-vücu h serbestiyet üzere” ibaresi ile geniş hak ve serbestlik elde etmiş oluyordu. Bundan dolayı mukataasına herhangi bir müdahale olmaması devlet tarafından garanti altına alınmıştır.²⁸ Bu müdahaleden kasıt bazen bir eş kıya grubunun veya halktan bazı kişilerin vergi kaynağ ına zarar²⁹ olabileğ i gibi bazen de malikânegilerin der uhde ettikleri mukataalara sınırdaş olan diğ er malikâne sahiplerinin söz konusu mukataanın sınırlarını ihlal etmeleri kastedilmektedir. Bu cümleden olarak; Damga-i Kirpas-ı³⁰ Kastamonu, İhtisab-ı³¹ Nefs-i Kastamonu, Boyahane,

²⁶ BOA, *İbnülemin Maliye*, No. 104/9879.

²⁷ BOA, *Ali Emiri Ahmed III.*, No.120/11845.

²⁸ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 158.

²⁹ Bu duruma örnek olarak; 1192 (1778) yılında 789.940 akçe yıllık malı olan ve serbestiyet üzere Hasan, Mehmet Emin ve Mehmet isimli mutasarrıfların uhdesinde bulunan Kastamonu Sancağ ı'nda vaki Çeltik-i Enhâr-ı Boyabat mukataasına halktan bazı kimselerin müdahale etmesi gösterilebilir. Mukataaya müdahale edenlerin “mefruzü'l-kalem ve maktuü'l-kadem min külli'l-vücu h serbestiyet üzere” müdahalelerinin men ü def edilmesi ferman olunmuştur. bk. BOA, *Bursa Mukataası Kalemî Defteri*, No. 24385, s. 9.

³⁰ Kirpas: Bez. bk. Sami, *age*, s. 1155. Ham bez, pamuk ve keten bezi yerine kullanılabilir bir tabirdir. Farsça bir kelime olan Kirpas'ın cinsine göre Kirpas-ı penbe, Kirpas-ı keten denildiğ i gibi yapıldığı yere göre de (kirpas-ı Tuzla) şeklinde adlandırılmıştır. bk. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, C. 2, İstanbul 1983, s. 283. Kastamonu Sancağ ı dahilinde dokunan kumaşlardan alınan vergiler de mukataa olarak satışı yapılan malikâne mukataaları arasında bulunuyordu. Damga-i Kirpas, Adet-i Ağ nam, Zaviye-i Dede Sultan, Sarıkavak, Boyahane, Şemhane ve tevbii mukataaları ilk olarak 27 Aralık 1695 yılında 6 defa müzayede sonucu senelik 250.000 akçe malı olmak üzere 2.650 kuruş muaccele karş ılığ ı Abdullah isimli şahsın uhdesine malikâne olarak satışı yapılmıştır. bk. BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler*, No. 3423, s. 121.

³¹ İhtisap: Hesap sorma, hesaba çekme, mesuliyet. bk. Sami, *age*, s. 75. İhtisap Resmî: Eskiden alınan vergilerden birinin adıdır. İhtisap; alışveriş iş lerine bakılmak manasında da kullanılmıştır. Bu vazifenin ifasından dolayı bir resim alınır, buna da ihtisap resmi denilir. Bu resim damga, mizan, evzan ve ekyal resimleri ve yevmiye-i dekkakin, bac-ı bazar gibi unvanlarla şehir ve kasabalarda ve pazar ve panayır yerlerinde alınır. bk. Pakalın, *age*, C. 2, s. 43.

Şemhane³², Resm-i Kirpas, Araba Bazarı ve tevabii mukataaları ile birlikte Adet-i Ağnam-ı Liva-i Kastamonu ve Yerlü Ağnamı mukataaları 1750 yılında Hasan isimli şahsın uhdesinde iken aynı yıl Bolu ve Kastamonu Sancaklarında bulunan Adet-i Ağnam-ı Mudurnu, Kır sancak ve tevabii mukataaları ise Ali ve Süleyman isimli şahısların uhdelinde idi. Hasan, Adet-i Ağnam-ı Liva-i Kastamonu ve Yerlü Ağnamı mukataasının Damga-i Kirpas mukataası dâhilinde olduğunu, Ali ve Süleyman ise bu iki mukataanın kendi malikâneleri dâhilinde olduğunu iddia etmeleri üzerine aralarında anlaşmazlık yaşanmıştır. Her iki mukataada da adet-i ağnam lafzının geçmesi karışıklığa sebebiyet vermiştir. Aslında Hasan isimli şahsın elindeki tuğralı hükme göre bu iki mukataanın kendi malikâneleri dâhilinde olduğu açık şekilde belli olduğu halde diğer mutasarrıfların bu duruma engel teşkil etmeleri üzerine söz konusu ihtilaf mahkemeye taşınmıştır. Neticede taraflar arasında yapılan anlaşma sonucu bir orta yol bulunmuş ve 1750 yılında Hasan'ın kasr-ı yedi ile yıllık 160.000 akçe malı olan Adet-i Ağnam-ı Liva-i Kastamonu ve Yerlü Ağnamı mukataası Bolu ve Kastamonu Sancaklarında bulunan Mudurnu ve Kır sancak mukataasına dâhil edilmiştir. Tabii olarak bu el çekme durumunda 1000 kuruş muaccelle karşılığı ödenmesi gereken her on kuruşta bir kuruş hesabınca 100 kuruş kasr-ı yed bedeli hazine-i amireye ödenmiştir.³³

Buna benzer bir olay Bac-ı Keyl³⁴ mukataası üzerinde 1705 yılında yaşanmıştır. Kastamonu Sancağı'nda bulunan Devrekâni ve tevabii mukataası mutasarrıfı Hacı Mehmet, yapılan yeni bir tahrir sonucu 7200 akçe geliri olan Nefs-i Boyabat'ın Bac-ı Keyl mukataasını kendi uhdesine almıştır. Ancak Boyabat'ta bulunan Kırac mukataası emini Ahmet burasının kendi mukataası dâhilinde olduğunu iddia etmesi üzerine aralarında anlaşmazlık çıkmıştır. Hacı Mehmet miri mala zarar geleceği, iltizam şartlarına aykırı olduğu ve kendi malikâne zaptına engel teşkil ettiği gerekçesi ile Ahmet isimli şahıstan şikâyetçi olmuştur. Her iki tarafın mukataaları dâhilindeki yerler hakkında yaşadıkları anlaşmazlık; Bac-ı Keyl mukataasının Devrekâni mukataasına bağlı olduğu ve tasarrufunun Hacı Mehmet'in hakkı olduğu şeklinde çözüme kavuşturulmuştur.³⁵

Malikânecilerin yaşadıkları sınır anlaşmazlıklarından başka kendi aralarında yaşadıkları bir diğer sorun ise bir mutasarrıfın kendi yönetiminde olmayan bir başka mukataaya müdahale ederek halkı kışkırtması ve vergileri kendi adına toplamasıdır. Bu duruma Kastamonu Sancağı'nda Devrekâni mukataasına malikâne mutasarrıfı olan Reisülküttap Ebubekir Rabit Efendi'nin yaşadığı olay güzel bir örnek niteliğindedir. Küre-i Nühâs³⁶ Madeni emini vekili olan Kıl Hasan oğlu Deli Hüseyin isimli şahıs 1795 yılında Reisülküttap Ebubekir Rabit Efendi'nin uhdesinde bulunan mukataalara saldırmış ve halkı isyana teşvik etmiştir. Kanunlara aykırı harekette bulunan Deli Hüseyin ayrıca Devrekâni mukataası vergilerinin de kendi adına toplanmasını istemiştir. Mal-ı miriye zarar geldiği ve serbestiyet hakkının ihlal edildiği gerekçesi ile Reisülküttap Ebubekir Rabit Efendi'nin yaptığı şikâyet üzerine Deli Hüseyin'in bu saldırgan hareketleri bastırılmış ve bir daha aynı hareketleri tekrarlama durumunda cezalandırılacağı bildirilmiştir.³⁷

Malikâne mutasarrıflarının kendi aralarında yaşadıkları sorunlarla ilgili olarak arşiv belgelerinde yukarıda zikredilen hususlara benzer birçok örneğe rastlamak mümkündür.³⁸

³² Şem'î: Bal mumu, mum. bk. Sami, *age*, s. 786. Mum ve balmumu incelenen dönemde cami, mescit, türbe ve zaviye gibi yapılarda ve evlerde aydınlatma aracı olarak kullanılan önemli bir maddedir. Kastamonu Sancağı'nda Mumhane mukataası da malikâne sistemi dâhilinde işletilen mukataalardan birisidir.

³³ BOA, *Kâmil Kepeci*, Defter No. 192, s. 245-247.

³⁴ Keyl: Hububat ölçmeğe mahsus ölçü, ölçek, kile. bk. Sami, *age*, s. 1226.

³⁵ BOA, *Bursa Mukataası Kalemî Defteri*, No. 24303, s. 150.

³⁶ Küre: Ocak. bk. Pakalın, *age*, C. 2, s. 342. Nühâs: Bakır. bk. Sami, *age*, s. 1455. Küre-i Nühâs; Kastamonu Sancağı'nda bulunan "bakır ocağı"dır. Küre-i Nühâs mukataasının XVIII. yüzyılda malikâne sisteminde satışı yapılan mukataalardan biri olduğu görülmektedir.

³⁷ BOA, *Cevdet Maliye*, No. 53/2493.

³⁸ bk. BOA, *Kâmil Kepeci*, Defter No. 204, s. 51, BOA, *Bursa Mukataası Kalemî Defteri*, No. 24303, s. 59, 24303, s. 150.

Yaşanan sorunların asıl kaynağı olarak bazen haksız yere hâkimiyet alanını genişletmek isteyen bir mutasarrıf bazen de benzer yer isimlerinin karışıklığı sebebiyet verdiği görülmektedir.

1.3 Malikâne Mutasarrıfları ile Devlet Arasında Yaşanan Sıkıntılar

Malikâne mutasarrıfları ile Osmanlı Devleti yöneticileri arasında yaşanan sorunları başlıca iki ana başlıkta toplamak mümkündür. Bunlardan birincisi mutasarrıfların ödemekle yükümlü oldukları yıllık taksitlere taahhütlere aykırı olarak devletin yaptığı zamlardır. İkinci olarak ise, devletin malikâne yönetiminde yetersiz gördüğü mutasarrıfların mukataalarını ellerinden alması şeklindedir.

Malikâne sisteminde, malikâneci tasarrufuna aldığı mukataa karşılığında devlete “mal” adı altında nakit olarak ödediği meblağın %5-20 arasında değişen kalemiye ve diğer harçları ödemeyi taahhüt ediyordu. Buna karşılık devlet bu nakdin miktarını malikânecinin rızası olmadan arttırmayacağını garanti ediyordu. Devlet mukataaya yeni bir vergi kaynağının eklenmesi veya vergi nispetinin yükseltilmesi gibi durumlarda malikâne sahibinin de rızasını alarak muayyen hadler dâhilinde zamlar yapabiliyordu.³⁹ Ancak istisna olarak Kastamonu Sancağı'nda 1713 yılında Hurda⁴⁰ ve Boyabat Çeltiği mukataasına mutasarrıfların rızası olmaksızın zamlar yapıldığı görülmektedir. Hurda mukataası tersane-i amire emini Hüseyin ile Halil adında iki şahsın ber-vech-i iştirak uhdelinde iken yıllık vergiye 1713 yılında 142.615 akçe zam yapılmıştır. Malikâne mutasarrıflarının bu meblağı ödemeye tahammüllerinin olmadıklarını bildirmeleri üzerine devlet ile mutasarrıflar arasında yapılan anlaşma sonucu 130.000 akçe indirimle gidilerek yıllık mal miktarını 200.000 akçeye tamamlanmak üzere 12.615 akçe zam üzerinde anlaşma sağlanmıştır.⁴¹ Aynı şekilde Boyabat Çeltiği mukataası 625.119 akçe yıllık malı olmak üzere Ahmet ve Hasan adında iki şahsın ber-vech-i iştirak uhdelinde iken 1713 yılında 254.881 akçe zam yapılmıştır. Mutasarrıfların bu zammı ödemeye tahammülleri olmadıklarını ve gereksiz yere zam yapıldığını iddia etmeleri üzerine 200.00 akçe indirimle gidilerek 54.881 akçe zamda karar kılınmıştır. Böylece Boyabat Çeltiği mukataasının yıllık mal miktarı 680.000 akçe olarak kararlaştırılmıştır.⁴² Bu örneklerde malikâne mutasarrıflarının zam oranlarına karşı yaptıkları itirazların karşılıksız ve çözümsüz kalmadığı açık şekilde görülmektedir. Mukataalara her ne kadar tahammülleri aşan zamlar yapılırsa dahi devletin garantörlüğünde her zaman için bir çözüm yolu bulunmuştur.

Osmanlı Devleti'nin malikâne mutasarrıflarının gösterdikleri başarıları takdir ettiği gibi görevini kötüye kullanan mutasarrıfları da derhal görevden alarak hak ettikleri cezayı verdiği anlaşılmaktadır.⁴³ Bunun yanı sıra özellikle vergi toplamadaki başarı devlet için önemli bir konuyu teşkil etmekteydi. Zira malikâne sistemin bir amacı da geniş imparatorluk topraklarında güvenlik ve asayişin sağlanması ve aynı zamanda vergilerin düzenli toplanmasıdır.⁴⁴ Devlet, görevini yerine getirmede eksik veya kusurlu gördüğü mutasarrıfların da elinden malikânesini alma hakkına sahipti. Bundan dolayı malikâne sahibinin bu işi yapabilecek yeterlilikte olması da sistemin devamlılığı için büyük önem arz etmekteydi. Bu noktada malikâne mutasarrıflarının devlet ile yaşadıkları önemli sorunlardan birisi de mutasarrıfların malikâne işletmesinde yetersiz

³⁹ Genç, *age*, s. 104.

⁴⁰ Hurda mukataası Kastamonu Sancağı'nda malikâne olarak satışı yapılan Devrekâni mukataasının diğer adıdır. Belgelerde genellikle “Devrekâni nam-ı diğer Hurda” şeklinde geçmektedir. bk. BOA, *Kâmil Kepeci*, Defter No. 183, s. 53-54. 184, s. 3-4. 185, s. 110. 186, s. 5-6, s. 133-34. 187, s. 206. 191, s. 64/ 229. 199, s. 217. 200, s. 93. İlk olarak 22 Ocak 1697 yılında 7 defa müzayede sonucu senelik 320.000 akçe malı olmak üzere 700 kuruş muaccele karşılığı sabıkan hassa hazine-darı Şahin Ahmet Ağa'ya tabi Kastamonu sakinlerinden Hacı Mehmet isimli kişinin uhdesine verilmiştir. bk. BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler*, No. 3423, s. 295.

⁴¹ BOA, *Kâmil Kepeci*, Defter No. 183, s. 39.

⁴² BOA, *Kâmil Kepeci*, Defter No. 183, s. 53-54.

⁴³ Faruk Söylemez, “XVIII. Yüzyılda Malatya Mutasarrıfları”, *Geçmişten Günümüze Malatya Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, I., 2016, s. 1413.

⁴⁴ Genç, *age*, s. 106.

kalmasıdır. Görevini tam anlamıyla yerine getiremeyen malikâne sahibi hem mukataasını hem de yatırdığı muaccele bedelini kaybetmiş oluyordu. Osmanlı Devleti'nde yöneticiler görevini yerine getirmede kusurlu gördüğü veya malikâne işletmeciliği için yeterli tecrübeye sahip olmadığını tespit ettiği kişilerin ellerinden malikânelerini almakta sakınca görmemiştir. Bu cümleden olarak, yıllık 800 kuruş malı olan Bolu ve Kastamonu Sancaklarında vaki Mudurnu, Kır sancak ve tevabii kazalarının Adet-i Ağnam mukataası Mehmet ve İbrahim isimli iki kişinin uhdesinde iken devlet bu kişilerin vergi toplama işlemini düzgün yapamadıkları ve kusurlu davrandıkları gerekçesiyle malikâne satışlarını feshetmiştir. Bu mukataalar daha sonra 1722 yılında Bolu Voyvodası İbrahim ve Yusuf'un uhdesine verilmiştir.⁴⁵ Burada üzerinde durulması gereken nokta Mudurnu, Kır sancak ve tevabii mukataalarının yeniden bir müzayede ile satışının gerçekleştirilmeyip direkt olarak Bolu Voyvodası İbrahim ve Yusuf'un uhdesine ek yapılmasıdır. Asıl olarak sistem, yetersizliği veya kusuru görülen mutasarrıfın elinden malikânesinin alınıp yeni bir müzayede ile bu işi yapabilecek yetenekte başka bir kişiye verilmesi şeklinde işlemektedir. Ancak bu mukataalar yeni bir muaccele bedeli mukabili hâlihazırda bir mukataa işleten Bolu voyvodaları İbrahim ve Yusuf'un uhdesine verilmiştir. Bu şekilde yeni bir müzayede olmaksızın mukataa satışının yapılması malikâne sisteminin uygulamalarına aykırı bir durum teşkil etmekteydi. Yaşanan bu istisna duruma neden olarak birçok değişik görüş ileri sürülebilir. Ancak en geçerli neden; bu durumun hazineye giren nakit akışının kesilmemesi adına uygulanan bir politika olarak değerlendirilmesidir. Zira birkaç seneden beri yıllık mal ödemelerinde sıkıntı yaşanan mukataalar bu defa işinin ehli olarak görülen kişilerin mukataasına yeni bir açık arttırma olmaksızın ek yapılmıştır. Böylece yeni bir müzayede süreciyle uğraşarak zaman kaybetmek ve tabii olarak kim olacağı bilinmeyen yeni bir mutasarrıfın yönetimi yerine daha garanti bir çözüm yoluna gidilmiştir. Ayrıca müzayede olmasa bile mutasarrıfların yeni bir muaccele miktarı ödemeleri de uygulandığı ileri sürülen politikayı destekler nitelikte bir örnektir.

Kastamonu Sancağı'nda bulunan malikânelerde yaşanan sorunlardan bir diğeri ise Küre-i Nühâs mukataasında meydana gelmiştir. 1714 yılında yıllık 17 bin kuruş malı olan Kastamonu Sancağı maktuunun tamamı ve 1713 yılında 30 bin vukıyye nühâs maktu olan Küre-i Nühâs mukataasının yarısı Tuzcuoğlu Osman mahlûlünden müzayede ile 23.750 kuruş muaccele mukabili eski Kastamonu mütesellimi İsmail'e verilmiştir.⁴⁶ Ancak İsmail'in daha önce bunun gibi yüksek gelirli mukataaları idare etmediği, sancak ve nühâs maktuunu toplayabilecek yeteneğinin bulunmadığı ve dolayısıyla bu durumun miriye gadr yani devlet gelirine zarar teşkil edeceğinden dolayı mukataası elinden alınarak malikâne satışı feshedilmiştir. Ayrıca bu fesih işleminde eski Kastamonu mütesellimi İsmail'in bu denli büyük bir mukataanın güvenlik ve asayişini de tam anlamıyla sağlayamayacağı ve böyle yüksek gelirli bir mukataayı işletebilmesi için gerekli kefilleri de gösteremediği gerekçeleri de ileri sürülmüştür. Bu durum aynı zamanda malikâne satışlarında kefilin önemli bir konuyu teşkil ettiğinin de açık göstergesidir. İsmail'in uhdesinden alınan bu mukataalar Küre-i Nühâs mukataasının diğer yarısına mutasarrıf olan tersane emini Hacı Hüseyin'e 25.000 kuruş muaccele karşılığı verilmiştir.⁴⁷ Sancak dâhilinde yaşanan bu olay malikâne sisteminin bölgesel uygulandığı farklılığın en somut ifadelerinden biridir. Malikâne satışlarında mutasarrıfta aranan öncelikli özelliklerden birisi; mutasarrıfın mukataayı yönetebilecek nüfuza ve tayin edilen muacceleyle ödeyebilecek maddi güce sahip olmasıdır.⁴⁸ Ayrıca kuvvetli bir kefil göstermek de satışın yapılmasında mutasarrıflar için önem arz etmekteydi.⁴⁹ Bu noktada söz konusu mukataaya sistemin genel işleyişinden farklı olarak

⁴⁵ BOA, *Kâmil Kepeci*, Defter No. 188, s. 77.

⁴⁶ BOA, *Kâmil Kepeci*, Defter No. 183, s. 47.

⁴⁷ BOA, *Kâmil Kepeci*, Defter No. 183, s. 88.

⁴⁸ Söylemez, *age*, s. 133.

⁴⁹ Fatma Şensoy, "Mukataalarda Muhasebe Kayıtları ve XVII. Yüzyıl Başında Bursa Mukataası Örneği", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7, 2014, s. 215.

mutasarrıfta aranan özelliklere bakılmaksızın tevcih işlemi yapıldığı görülmektedir. Daha sonra ise satış feshedilerek söz konusu malikâne yeni bir satış sonrası başka bir mutasarrıfın uhdesine verilmiştir. Bu durumun nedeni mahalli olarak yaşanan bir aksaklık veya gözden kaçırılan bir durum mu yoksa söz konusu dönemin sıkıntılı konularından olan adam kayırma gibi başka birtakım nedenlerden mi kaynaklandığı konusunda net bir görüş ortaya koymak mümkün gözükmemektedir.

Mutasarrıflar ile devlet arasında yaşanan sorunların kaynağı her ne kadar farklılık gösterse de neticede mutabık olunan konu devlet için mukataaların sorunsuz işletilmesi mutasarrıflar için ise mukataalarını kaybetmemektir. Bu noktada bazı istisnai uygulamaların yaşandığı görülmektedir. Ancak sistemin tam olarak oturtulamamış olmasının birtakım aksaklıkların yaşanmasında önemli rol oynadığı düşünülmektedir.

Sonuç

Osmanlı Devleti'nin belirli bölgelerinde 1695 yılından itibaren uygulanmaya başlanan malikâne sisteminin Kastamonu Sancağı'nda da tatbik edildiği görülmektedir. Arşiv belgeleri ışığında yapılan incelemeler sonucunda malikâne sisteminin bölgesel işleyişinde yaşanan sorunların ortaya konulması, XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu mali ve ekonomik sıkıntılara karşı uyguladığı bu sistemin aksayan yönlerini görme açısından önem arz etmektedir. Osmanlı Devleti'nin ihtiyaç duyduğu sıcak parayı elde etmek ve hazinenin gelirlerini arttırmak amacıyla matuf olarak malikâne uygulamasında devletin menfaatlerini ön planda tutması buna mukabil malikânecinin en yüksek kârı elde etmek için çabalaması, mukataalar üzerindeki halkın da mükellefiyetlere karşı kendini koruması ister istemez bu üçlü arasında birtakım çatışmalara sebebiyet vermiştir. Bu tür durumların malikâne sisteminin işletilmesinde zaman zaman aksamaların yaşanmasına yol açtığı anlaşılmaktadır.

Araştırmada varılan önemli sonuçlardan biri; uhdesine almış olduğu malikâne mukataalarının yıllık taksitlerini zamanında ödemeyen malikânecinin elinden mukataasının alınarak başka bir mutasarrıfa açık arttırma yapılmaksızın verilmesidir. Bu durumda malikânecinin taksitleri zamanında ödemediği için kusurlu olduğu anlaşılmaktadır. Ancak yöneticilerin söz konusu mukataaların açık arttırma yoluyla satışını yapmadıkları için de usule aykırı davrandıkları görülmektedir. Sistemin tatbikinde karşılaşılan sorunlardan bir diğeri ise; sancak dâhilinde satış yapılan malikânelerin sonradan mutasarrıfın kefil göstermediği bahanesiyle devlet tarafından satışının iptal edilerek uhdesindeki mukataaların bir başkasına verilmesidir. Malikâne satışlarında mukataalar, yapılan açık arttırmada en fazla muacceleliyi vererek yılda yıla ödemekle yükümlü olduğu taksitleri taahhüt eden şahsa satıldığı halde sonradan kefil istenmesi ya malikâne sisteminin tam oturmaması veya yöneticilerin mukataaları menfaat karşılığında uhdesindeki şahıstan alarak bir başka şahsa vermesi şeklinde yorumlanabilir. Kastamonu malikânesi mukataalarında yaşayan halkın tutumu da sistemin tatbikinde yaşanan önemli sorunlardan biridir. Bazı bölgelerde mukataa halkının sistem gereği olarak defter ve kanunda yazılan hükümlere uymadıkları, vergi ödemede sıkıntı çıkardıkları ve mutasarrıfları zor duruma soktukları görülmektedir. Malikâne sisteminin uygulandığı birçok bölgede ortak sorun olarak karşılaşılan bu durum halkın malikâne uygulamasına karşı uyum sağlamada yaşadıkları sıkıntı olarak da düşünülebilir.

Sonuç olarak, malikâne sisteminin tatbikinde karşılaşılan sorunların kaynağının çeşitlilik gösterdiği görülmektedir. Bu çalışmada ortaya konulan Kastamonu Sancağı özelinde malikâne sisteminin uygulanışında karşılaşılan sorunlar aslında sistemin tatbik edildiği her bölgede yaşanan veya yaşanması muhtemel olaylar olarak değerlendirilebilir. Bu da Osmanlı Devleti'nin XVIII. yüzyılda içinde bulunduğu sosyo-ekonomik durumu ve ülke genelinde malikâne sistemin işleyişini tam olarak anlamlandırma noktasında önem arz etmektedir.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Kâmil Kepeci Defterleri (KK.d): No. 182, 183, 184, 185, 186, 187, 188, 191, 192, 199, 200, 204.

Bursa Mukataası Kalemî Defterleri (D.BRM.d.): No. 24303, 24385.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD): No. 3423.

Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d): No. 115.

Ali Emiri Ahmed III. (AE.SAMD.III.): No.120/11845.

İbnülemin Maliye (İE.ML): No. 104/9879.

Cevdet Maliye (C.ML): No. 53/2493.

Telif ve Tetkik Eserler

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 2 (1453-1559)*, Barış Yayınevi, Ankara 1999.

ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003.

GENÇ, Mehmet, "İltizam", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 22, İstanbul 2000, s. 154-158.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken, İstanbul 2018.

GENÇ, Mehmet, "Malikâne", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Ankara 2003, s. 516-518.

ÖRENÇ, Ali Fuat, "Mutasarrıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, İstanbul 2006, s. 377-379.

ÖZVAR, Erol, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, Kitabevi, İstanbul 2018.

PAKALIN, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, C. 2, İstanbul 1983.

SAMİ, Şemseddin, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul.

SÖYLEMEZ, Faruk, "Malatya Mutasarrıfı Rışvanzade Abdurrahman Paşa'nın Terekesi", *History Studies*, Volume 5 Issue 5, September 2013, s. 253- 271.

SÖYLEMEZ, Faruk, "XVIII. Yüzyılda Malatya Mutasarrıfları", *Geçmişten Günümüze Malatya Uluslararası Sempozyumu*, C. I., 2016, s. 1396-1414.

SÖYLEMEZ, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Aşiret Yönetimi/ Rışvan Aşireti Örneği*, Kitabevi, İstanbul 2007.

ŞENSOY, Fatma, "Mukataalarda Muhasebe Kayıtları ve XVII. Yüzyıl Başıında Bursa Mukataası Örneği", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi* 7, 2014, s. 211-225.

Summary

As a solution to the economic crisis, the Ottoman Empire began to practice forms of tax farming were known as *malikâne* instead of *iltizam* in whole country from the XVIIth century. The Ottoman Empire aimed to close the budget deficits of the state during the long campaigns, in particular in the Ottoman-Austrian wars and to find financial resources for the ongoing wars with this system. However, this new practice caused some problems in Ottoman finance structure. In the regions where the *malikâne* system was practiced, it is seen that the rulers (*mutasarrıflar*) of *malikâne*, had some problems with the people who controlled the revenue units (*mukataas*). At this point, the people were also exposed to some drudgery and problems. In this regard, this study aims to reveal the assessment and problems were faced in the practice of *malikâne* system based on the Sanjak of Kastamonu. It can be dealt with the problems occurred in the functioning of the *malikâne* system from two perspectives: (1) unjust treatment of the people living in *mukataas* and (2) the problems of the *mutasarrıfs*. Although there are some studies on the unjust treatment the people in the practice of the system throughout the country, it cannot be said that there are sufficient studies on the problems occurred in the relations of *mutasarrıfs* with the public and the state. From this perspective, this study focuses on the most difficult issues for the rulers (*mutasarrıflar*) of *malikâne* in the Sanjak of Kastamonu. It is thought that the examination of the problems faced by the *mutasarrıfs* known as wealthy, influential and competent people, by limiting them to the Kastamonu region, would contribute to the understanding of the problems occurred in other regions where the *malikâne* system was practiced. It is possible to divide the problems faced by the *mutasarrıfs* into three main categories. The first of these is the problems faced in tax collection processes. These problems mainly occurred when the people in the *mukataas* didn't pay their taxes, but sometimes they occurred as a result of the provocation of the people by a few bandits not to pay taxes to the *mutasarrıfs*. In the Ottoman Empire, various services were sometimes requested from the people in return for taxes. In the *malikâne* system, it is seen that the services expected from the people instead of paying taxes were not fulfilled and this caused some losses for the *mutasarrıfs*. Secondly, there were problems resulted from the interventions the holders of *iltizam* (*mültezims*) to each others and the clutter caused by the similarities in the names of the *mukataas*. The problems of *mutasarrıfs* with the state were different. At this point, maintaining order and security of the *mukataas* in the sanjak, the interventions of *mültezims* to each others and appointing guarantors were other problems for the *mutasarrıfs*. With the detailed explanation of these problem groups, differently from the general rules of the *malikâne* system this study focuses on the determination of illegal practices in in the Sanjak of Kastamonu. To reveal the various problems occurred in the practice of *malikâne* system in the Sanjak of Kastamonu is important for the originality of the study. Also, this study deals with the approach of the Ottoman Empire to the solution of the problems occurred in practice of *malikâne* system. Because the functioning of the *malikâne* system without any problem was very important for the state in terms of providing the cash, which the treasury needed in the 18th century. Therefore, at the point of solving the problems occurred in the regional practice of the *malikâne* system, the state paid great attention to the practice of the *malikâne* system for its own interests. The main sources of this study consisted of archive documents in the Presidency Ottoman Archives.

